

TARİHÖNCESİ DÖNEMLERDE ELAZIĞ YÖRESİNİN ÇEVRE BÖLGELERLE İLİŞKİLERİ

THE RELATIONSHIPS OF ELAZIĞ REGION WITH ITS VICINITY AREAS IN PREHISTORIC TIMES

Yrd.Doç. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

yarslantas@firat.edu.tr

ÖZ

Elazığ yöresi su kaynakları, zengin bitki örtüsü ve bol av hayvanlarının varlığı nedeniyle insan topluluklarının yaşam alanlarından birisi olmuştur. Ayrıca Elazığ yöresi önemli maden kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle Kalkolitik Çağ'dan itibaren Suriye, Mezopotamya, Transkafkasya ve Orta Anadolu ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Obeyd ve Tell Halaf kültürleri de bölgeyi etkilemiştir.

Elazığ yöresi çevre bölgelerle ticari, sosyal ve kültürel ilişkiler geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Mezopotamya, Suriye, Transkafkasya, Orta Anadolu, Obeyd, Tell Halaf

ABSTRACT

The Elazığ region had interested in human communities as a living area because of water springs and vegetation abundance and game animals in addition the region had important mine resources. So, since Chalcolithic Age had relationship with Suria, Mezopotamia, Transkafkasia, and Central Anatolia regions. The Obeyd and Tell Halaf cultures effected the the region.

The Elazığ region connected with these areas as cultural, economical and social.

Keywords: Elazığ, Mezopotamia, Suria, Transkafkasya, Central Anatolia, Obeyd and Tell Halaf.

1.Giriş

Doğu Anadolu bölgesinde kapsamlı araştırmalar yapılmadan önce iklimi, zor hayat şartları ve bölgenin dağlık yapısından dolayı çok geç dönemlerden başlayarak insan toplulukları tarafından yaşam alanı olarak kullanıldığı zannediliyordu. Ancak Doğu Anadolu bölgesinde yürütülen yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda çok eski çağlardan beri insanlar topluluklarının bölgede yaşadığı tesbit edilen eserlerden anlaşılmıştır¹. Araştırmalar burada Paleolitik Çağ'a ait aletlerin bulunmasıyla bu bölgenin bu çağdan itibaren insanların dikkatini çektiğini göstermektedir. Doğal sığınakların çok olması, orman, zengin bitki örtüsü, av hayvanlarının bolluğu, kısaca iklim ve coğrafi şartlar insanların burada yaşamalarına uygun bir ortam oluşturmuştur².

Bölgede İ.Kılıç Kökten tarafından yapılan yüzey araştırmaların sonucunda tesbit edilen bilgilere göre Alt, Orta ve Üst Paleolitik evrelerin üçü de yaşanmıştır. Alt Paleolitik'e

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1991

² Işın Yalçınkaya, "Araştırmaların Işığında Anadolu Alt Paleolitik'i ve Sorunlarına Genel Bir Bakış", s. 429. ;s. 8.; Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İšuwa Bölgesi", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. XVII, S. 28, Ankara, 1996, s. 233-234.; Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 10.

ait buluntular Keban yakınındaki Enerli'de, Acuzlu Köyü'ndeki Karapınar mevkiinde ve Keban'ın 25 km yukarısında Fırat'ın batı kıyısında Pağnik (Kaşpınar)'te ele geçmiştir. Alt Paleolitik'te hayat genel olarak yüksek yerlerde devam etmiş, her yerde olduğu gibi, Orta Paleolitik'ten sonra ise daha aşağılarda başladığı izlenmektedir. Bölgede Orta Paleolitik buluntuları Ağın civarındaki Küllününini denilen yerde ve Pağnik (Kaşpınar)'tedir. Üst Paleolitik'e ilişkin buluntular ise Ağın civarındaki Arapkir Deresi boyundaki mağaralarda, Küllününini'nde, Elazığ-Pertek arasındaki Karataş sığınağında ele geçmiştir. Bu yörede Paleolitik buluntu veren diğer yerler Pertek civarındaki Yeniköy tarlaları, Eşkini Sefini ve Ağın civarındaki Arapkir Deresi uzantısında bulunan Çıldırım Hüyleridir³. Pulur (Sakyol)'da Paleolitik Çağ'da insanların yaşadığını ve toplayıcılığın yanı sıra yoğun bir şekilde avcılık yaptıklarını söyleyebiliriz⁴. Paleolitik insanların yörede kaynakların başında bulunan mağaralarda oturduğu, yüksek kesimlerde ise dolaşarak avlandıkları⁵ tahmin edilmektedir.

2. Neolitik Çağ'da Elazığ Bölgesinin Çevre Bölgelerle İlişkileri

Elazığ bölgesinde Neolitik Çağ'a ait buluntular araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Elazığ bölgesinde Neolitik Çağ ile ilgili buluntulara Pulur (Sakyol) ve Norşuntepe'nin pek uzağında olmayan Zerteriç yakınlarındaki Boytepe ve Palu yakınlarındaki Çınaz yerleşmesinde tesbit edilmiştir. Çınaz III yerleşmesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen buluntular elde edilmiştir⁶. Özellikle Elazığ bölgesinin hemen doğusunda var olan obsidiyen kaynakları bu maddeye ihtiyaç duyan komşu kültürlerle ilk ticari faaliyetlerinin başlamasında önemli rol oynamış ve böylece Neolitik Çağ'dan itibaren bölgenin önemli bir bölgeler arası merkez olmaya başladığını göstermektedir.

3. Kalkolitik Çağ

Doğu Anadolu bölgesini ve dolayısıyla Elazığ yöresini etkileyen kültürler; Dicle Vadisi'nde Anadolu'dan Habur bölgesine kadar uzanan toprakları içeren Suriye-Irak Ceziresi'nin doğusunda kalan bölge; özellikle Fırat Vadisi'nin doğusuna kadar uzanan, Şanlıurfa-Gaziantep yöresini de içine alan, Torosların güneyinde kalan ovalar ve tepelerden oluşan Batı Cezire, Amuk Ovası'na kadar uzanan Malatya Ovası'nı da kapsayan, Fırat Vadisi boyunca ilerleyen Torosların kuzeyinde kalan şerit ve Elazığ yöresinde bilinen Altınova olarak dört gruba ayrılabilir⁷.

Tarihöncesi çağlarda her türlü maden ve doğal kaynak bakımından çok zengin Güneydoğu Toroslar, Mezopotamya kültürleri için bir ilgi odağıydı. Obeyd döneminden itibaren Güney Mezopotamya-Suriye kültürlerinin çeşitli şekillerde Anadolu'nun hammadde kaynaklarına yöneldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Güney Mezopotamya'nın Anadolu dışında İran ve özellikle Basra Körfezi yoluyla Hindistan-Pakistan sınırında İndus Vadisi ve Güney Arabistan ile aynı nedenden ötürü bağlantı içinde olduğu anlaşılmaktadır.

³ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 14.; İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları", *Atatürk Konferansları IV*, (1970), Ankara, 1971, s. 128.; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 15.; Turgut Yiğit, *a.g.m.*, s. 233-234.

⁴ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", s. 14.; Hamit Zübeyr Koşay, "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1970", *ODTÜ Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 128.; Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İšuwa Bölgesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C.XVII, S. 28, Ankara, 1996, s. 233.

⁵ İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", s. 14.; Turgut Yiğit, *a.g.m.*, s. 233.

⁶ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 22.

⁷ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-Son Kalkolitik Çağ", s. 12-14.

Kalkolitik Çağ Anadolu'su içinde Doğu Anadolu'nun farklı bir durum arz ettiği görülmektedir. Anadolu'nun diğer bölgelerinin aksine Doğu Anadolu'nun durumu fazla açık değildir. Ancak genel görünüm açısından Anadolu'dan çok, Mezopotamya ve Suriye ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu zamanda Doğu Anadolu'nun doğu ve kuzey taraflarında insanların rahat ve yaygın bir şekilde yaşayabilmelerine elverişli olmayan çorak ve kurak bir çöl-bozkır iklimi hüküm sürmekteydi⁸.

M. Ö. 5. bin yılda Obeyd kültürünün erken dönemlerinden itibaren Doğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle nehirleri tarafından sulanan ve Basra Körfezi'nden Toros Dağlarına kadar uzanan bölgeler arasında oluşmuş geniş ilişkiler ağının bir parçası haline gelmiştir. Çeşitli ortak kültürel öğelerin paylaşımı yoluyla desteklenen bu iletişim ağı bu bölgelerde yaşayan insan topluluklarının maddi kültürlerinde gözlenen karakteristik Obeyd boyalı çanak çömleği gibi benzerliklere yol açar. Bunun yanı sıra özellikle kuzeyde, toplumların genel düzeninde hiyerarşik ve istikrarlı bir yapılaşma eğilimi kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Bu dönemden itibaren Dicle ve Fırat nehirlerinin etkileşim alanındaki, Doğu Anadolu'yu da kapsayan bütün bölgeler ortak bir tarihi paylaşmışlardır. Bu bağlamda, Anadolu, bir yandan seçkin bir sınıfın kendi konumlarını sağlamlaştırmak, saygınlıklarını daha da vurgulamak amacıyla egzotik mallara ihtiyaç duydukları, diğer bir yandan ise üretim yeteneğine ve artı değere sahip bir ekonomi sayesinde uzmanlaşmış zanaatın geliştiği bir ortamda ve dönemde, topraklarındaki hammadde zenginliğinden kaynaklanan bir önem kazanmıştır. Obeyd kültürünün son dönemlerini kapsayan 5. bin yılın bitimine doğru, imkanları daha önceki bin yıllarda fark edilen madencilik ve buna bağlı olarak metal işlemeciliği gerçek anlamda gelişme göstermeye başlamıştır.

Şanlıurfa ve Elazığ arasında uzanan bölgenin maden kaynaklarına yakınlığı ve çeşitli malların Suriye ve Irak'tan Anadolu'ya taşınması konusunda su yollarının sağladığı kolaylık ve hız yerleşim yerlerinin Fırat boyunca seçilmesine neden olmuştur. Bu koloniler kurşun, gümüş, arsenikli bakır ve bakırdan işlenmiş ve işlenmemiş çeşitli maden eserleri için güneyde geniş bir pazar bulmuşlardır. Yine Elazığ bölgesinde bazı gümüş ve bakır kaynaklarının bölge madencileri tarafından bilindiği zannedilmektedir⁹.

Elazığ bölgesinin en büyük höyüklerinden birisi olan Norşuntepe'nin konumu itibarıyla eski iletişim yollarının kesiştiği yerde kültürleri birleştiren bir köprü olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yollardan biri Yukarı Mezopotamya'nın Dicle Nehri'ni takip ederek Torosları aştıktan sonra önemli bakır yataklarının bulunduğu Ergani Madeni'nden geçerek Altınova'ya ulaşır. Diğer bir yol ise Malatya ovasından çıkarak Van Gölü'ne ve oradan da Transkafkasya'ya gider. Başka bir yol ise Yukarı Fırat bölgesinden Kuzeydoğu Anadolu'daki Sivas ve Erzincan ovalarına ulaşır. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Uluslar arası Keban Projesi kapsamında 1968 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına H. Hauptmann başkanlığında başlayan kazı çalışmaları 1974 yılına kadar devam etmiştir. Norşuntepe 1975 yılında kısmen Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalarak bir ada görünümünü almıştır¹⁰.

Aşağı ve Yukarı Mezopotamya'nın düz ovalık alanlarında bulunan yerleşmeler kentsel gelişmelerini arttırarak sürdürürken, kuzeyin daha dağlık ve sınır bölgelerinde ise kendilerini güneyle binlerce yıldır bütünleştiren bu süreç kesintiye uğramıştır. Bu bölgelerde, doğu Anadolu ve Transkafkasya kökenli, özellikle Fırat havzasında değişimlere yol açacak yeni kültürel öğelerin etkisi kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu yenilikler 4. bin yılın son

⁸Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,1997, s. 60-61.; Mehmet Özdoğan, "Köyden Kente-Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S.1, 2002, İstanbul, 2002, s.110-129.

⁹Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, s. 270.

¹⁰Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 22.

yüzyıllarından beri bu bölgelerle sıkı bir ilişki içerisindeki Arslantepe ile Malatya ve Elazığ çevresine dağılmış, Uruk çanak çömlek dağarcığına sahip birçok yerleşmede kırmızı-siyah (iç yüzeyleri kırmızı, dış yüzeyleri siyah) renkli çanak çömlek türünün ortaya çıkmaya başlamasıyla belirginlik kazanmaktadır.

4.Tunç Çağı

Kalkolitik Çağ'da Elazığ bölgesindeki toplulukların Transkafkasya, Suriye ve Mezopotamya ve hatta Anadolu içinde Orta Anadolu ile geliştirdiği münasebetler Tunç Çağı'nda gelişerek devam etmiştir. Bu münasebetlerin gelişmesinde yörede zengin maden kaynaklarının varlığının önemli rol oynadığını düşünmekteyiz. Belki maden ve maden eser alış verişi şeklinde başlayan bu ilişkilerin tabii sonucu olarak kültürel ve sosyal münasebet ve etkilenmeler de gelişmiştir. Ancak bütün bu dış etkileşimlere rağmen yöredeki topluluklar özgün kültürlerini de korumuşlardır. Yani bütün etkileme ve etkilemelere rağmen bir kendi gibi olma yönü de belirgin bir şekilde görülmektedir.

Transkafkasya etkileri Elazığ bölgesinde İlk Tunç Çağı I (Taşkun Mevkii) ve İlk Tunç Çağı II olmak üzere iki ayrı dönem içerisinde gözlemlenmektedir. Mesela Norşuntepe'de de ahşap dikmeli dal örgü barınaklar ve üzerleri genellikle kazılarak bezenmiş farklı bir kırmızı-siyah çanak çömlek türü karşımıza çıkmaktadır. Bu tür çanak çömlekler Gürcistan'da, erken Transkafkasya kültürünün ilk evrelerine tarihlenen yalnızca birkaç yerde görülmüştür. Aşvan bölgesindeki Taşkun Mevkii yerleşmesinde İlk Tunç Çağı I dönemine ait kazıklı evlerde bulunan yuvarlak, çukur tabanlı ve ortalarında bir delik bulunan ateş yerleri önceki dönemlerden aktarılan yerel unsurlarla tam bir karşıtlık göstermektedir.

Norşuntepe'de ve Arslantepe'nin erken evrelerinde VI B1 döneminde 3. bin yılın başlarına ait kazı çukur tabanlı yapılar yuvarlak bir plan şemasına sahiptir.Bu daha önceki Neolitik çağ geleneğinin bir devamı olarak kabul edilmektedir. Yuvarlak yapılar aynı zamanda İlk tunç Çağı boyunca özellikle Azerbaycan'daki bir çok bölgede oldukça sık başvurulan bir gelenek haline gelmiştir.

Transkafkasya kökenli toplulukların ve çeşitli kültürel öğelerin 3. bin yılın ilk yarısı boyunca tekrar tekrar farklı yörelerde ve farklı zamanlarda belirmesi Doğu Anadolu'da bir dizi karmaşık etnik ve kültürel oluşumların birbiriyle ve Fırat Havzası'nda bulunan topluluklarla bir ilişkiler yumağı içerisinde bulduklarını göstermektedir. Bunlar büyük bir ihtimalle farklı bir çevresel ve kültürel bölgeden gelen, ekonomileri göçebelige dayanan topluluklar olmalıdır. Genellikle Doğu Anadolu'nun hammadde bakımından zengin yörelerine yerleşen bu topluluklar, Fırat Havzası'ndan bu hammaddelere yönelik bir talep geldiğinde bunları karşılayabilecek yeteneğe sahiptir.

Farklı bir kültürel geleneğe sahip ve oldukça yayılcı bir politika izleyen gezgin topluluklarla girilen ilişkiler, bölgedeki bu tutarsızlık, merkezi politik sistemlerin çökmesine rağmen Yukarı Fırat'ta bir kültürel birliği sürdürmeyi başarmış ve Uruk kültürünün yaklaşık iki yüzyıldır mirasçısı olarak varlıklarını kabul ettirmiş toplulukların bu birlikteliklerinin İlk Tunç Çağı I döneminin sonlarına doğru çöküntüye uğramasına yol açmıştır.

Toplumların politik ve ekonomik düzenlerinde özellikle M.Ö. 2900-2800 yılları arasında gerçekleşen çok yönlü değişimler maddi kültüre yansımamış görünmektedir. Fırat Nehri'nin Türkiye sınırları içerisinde kalan, Keban bölgesinden Karkamış'a kadar uzanan yerlerde, özellikle çanak çömlek üretiminde Geç Uruk geleneğinin daha da geliştirilerek sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu bölgelerde yer alan İlk Tunç Çağı I dönemine ait yerleşmelerde çömlekçi çarkında yapılmış, açık renkli ve Geç Uruk dönemi çanak çömlek dağarcığına sahip kap kakac örnekleri varlıklarını korumaya devam etmektedir.

Çanak çömlek üretiminde gerçekleşen bu süreklilik ve daha da ötesi Uruk kökenli türlerin Yukarı Fırat bölgesinde İlk Tunç Çağı'nda bile varlıklarını daha da sağlam temellere oturtturarak sürdürüyor olmaları, Mezopotamya geleneğinin toplumların üretim sistemlerine ve el sanatlarına derin bir şekilde yerleşmiş olduğu düşüncesini doğrulamaktadır. Fakat güneyde İlk Tunç Çağı II ve III dönemlerine aktarılabilecek olan yeni gelişmeler, eski geleneklerle uyum içerisinde temellerini şekillendirmeye başlarken daha kuzeyde kalan, güçlü bir merkezi üretime dayalı toplumsal yapının artık yok olmaya yüz tuttuğu bölgelerde (Malatya ve Elazığ çevresi Transkafkasya kökenli öğelerin güçlü etkisi kendisini özellikle çanak çömlek dağarcığında oluşan değişikliklerle göstermektedir. Kuzeyin çark yapımı çanak çömlek gibi kendine özgü özelliklerinin de bir yandan korunuyor olması, bölgenin özerk konumunu kültürel anlamda tümüyle kaybetmediğini göstermektedir. Fakat Norşuntepe, Taşkun Mevkii ve Arslantepe gibi yerleşmeler kırmızı-siyah renkli yeni tür kapları çanak çömlek dağarcıklarında bulundurmaları bakımından kayda değer bir örneği oluşturmaktadır. Bu tür kaplara Torosların güneyinde rastlanmadığını da belirtmek gerekir¹¹.

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı I döneminde beliren yerli ve yabancı unsurların birbirleriyle ilişki içerisinde çatışarak da olsa gerçekleştirdikleri, art arda gelen yenilikler sonucunda oluşan bir değişim yaşandığı tahmin edilmektedir.

İlk Tunç Çağı II döneminde yaklaşık M.Ö. 2750-2500 yılları arasında ise Transkafkasya kökenli kültürel öğeler artık tam anlamıyla yerel toplulukların yapılarına sızarak gelenek ve göreneklerinde olduğu kadar toplumsal ve ekonomik düzenlerinde de geniş ölçüde değişikliklere yol açmıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan ve hemen hemen hepsi elde biçimlendirilen çanak çömlek türleri, biçimsel ve işlevsel bakımdan önceki dönemlerden oldukça farklı özellikler göstermektedir. Bunları iki ana sınıf altında toplayabiliriz. Transkafkasya kökenli kırmızı-siyah renkli çömleklerin, daha geliştirilmiş ve özenle biçimlendirilmiş, devamı olarak nitelendirilebilecek, yine aynı renklere sahip açkılı kaplar ve üzerine kahverengi veya kırmızı renkli geometrik motiflerin işlendiği renkli, boyalı çanak çömlekler.

Farklı büyüklüklerdeki geniş boyunlu çömlekler biçimsel anlamda oldukça yoksul olan bu iki tür çanak çömleğin hemen hemen tek örneğidir. Bu genel eğilim içerisinde bile farklı bölgeler kendilerine özgü, ayrı bir çanak çömlek dağarcığına sahiptir. Bunun nedenini, toplulukların bu dönemde oluşan gelişmiş hareket yeteneklerine, dağınık nüfus yapılarına ve politik bakımdan parçalanmalarına bağlanabilir. Mesela Malatya yöresinde ortaya çıkan Gelincik Kültürü, Aşvan ve Altınova'da bulunan gruplardan ayırt edilebilmektedir. Elazığ bölgesindeki Aşvan ve Altınova vadilerinde bulunan yerleşmeler özgün kırmızı-siyah boyalı kaplarda bir takım bireysel ya da ayrımcı olarak tanımlanabilecek yaklaşımlar gözlemlenebilmektedir. Yalnızca Altınova'daki Norşuntepe ve Korucutepe gibi yerleşmelerde bulunan birkaç örneğini de Pulus (Sakyol) yerleşmesinde tanınan çanak çömleğe uygulanan kabartma bezek geleneği Malatya bölgesine tamamen yabancı bir unsurdur. Bu geleneği çağrıştıran benzer motifler Transkafkasya'da Keti Mezarlarında tesbit edilmişlerdir¹².

Korucutepe'de hayvanların kemik ve boynuzlarından da faydalanılarak bunlardan biz, delgi ve iğneler yapılması husus Erken Transkafkasya sitelerinde de görülen bir durumdur¹³.

¹¹ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı I Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 44-51.

¹² Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 58.

¹³ Charles Burney, "Aspects of The Excavations in The Altınova, Elazığ", *Anatolian Studies*, Vol. XXX, June, Ankara, 1980, s. 163-167.

Elazığ yöresinin eski yerleşimlerinden olan Tepecik'te en fazla İlk Tunç Çağı Karaz kültürüne ait bilgi edinilmiştir. Bunun nedeni Karaz Kültürü'ne ait tabakaların yaklaşık 16-17 m yüksekliğinde 200x300 m. kare alana yayılmış olmalarıdır. Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'yu da kısmen içine alarak Amuk Ovası'ndan güneyde Filistin'e kadar yayılan Karaz Kültürü'nü belirleyen bazı öğeler vardır. Bunlardan biri yuvarlak planlı konut mimarisi, ikincisi konutların içinde yer alan, genelde at nalı biçimde anıtsal boyutlara ulaşan, avlu ve odalara yerleştirilen sabit ya da taşınabilir ocaklar, üçüncüsü ise içi siyah, dışı kırmızı ya da dışı siyah, içi kırmızı renkte, parlak açkılı, el yapımı çanak çömlektir. Bu çanak çömlek çoğunlukla siyah, kahverengi ve kırmızimsı kahverenginde ya da gri monokrom malları içermektedir. Karaz çanak çömleğinin üzerinde bir şerit şeklinde zaman zaman kuş vb hayvanlar kabartma bezek olarak uygulanmıştır. Bu bezekleri yapmak için, kapların hamuru henüz tam sertleşmeden üzerinde ince yarıklar açılır. Bu yarıklara istenen hayvan şekilleri ince şeritler halinde sokulur. Sonra bu aplike edilen şeritlerin üstü yine kabın hamuru ile sıvanır. Benekler Karaz Kültürü sahiplerinin inançlarından kaynaklanan sembollerini temsil eder.

Orta Tunç dönemine gelindiğinde Anadolu ile Mezopotamya arasında ticari, kültürel münasebetlerin en canlı şekilde yaşandığı bir dönem başlamaktadır. Bu dönemde güney kültürlerinin Anadolu üzerinde büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Fakat bu münasebetler birden bire ortaya çıkmamıştır. Karşılıklı bu ilişkilerin tarihi daha eski dönemlere gitmektedir ve bir gelişme ve olgunlaşma aşaması yaşamıştır. Nitekim daha M.Ö. 2500'lere ve daha önceki tarihlere ait olmak üzere iki bölge arasındaki ilişkilere işaret sayılabilecek Sümerce ve Akaçta kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlarda Adablı Anne-mundu ve Uruk Kralı Lugal-zaggisi, Amanoslar ile yukarı memleketten bahsedilmektedir. Akat Kralı Sargon ise "Gümüş Dağları" denen Toroslara vardığından bahseder. Daha sonraki kayıtlarda bu kralın Anadolu'ya sefer yaptığı da kaydedilmektedir. Hititler zamanına ait yarı efsanevi bir metinde bu kralın üçüncü yılında Anadolu'ya yaptığı bir seferden bahsedilmektedir¹⁴.

M.Ö. 2300'lerden itibaren başlayan Yeni Sümer devri kültürünün temsilcisi Gudea kitabelerinde Anadolu'daki Hahhum'dan altın ve Urşum'dan kereste getirildiğinden bahsedilmektedir ki bütün bunlar Mezopotamya ile Anadolu arasındaki oldukça gelişmiş olduğu anlaşılan münasebetlerin ilk izlerini teşkil etmektedir.

M.Ö. 2500'lerden evvel Mezopotamya'da şehir beylikleri devrinin yaşandığı yazılı vesikalarla sabittir. Güney Mezopotamya'daki Ur kral mezarlarında çıkan çeşitli ince sanat eserleriyle Orta Anadolu'daki Alacahöyük'ten elde edilen buluntular bu bölgeler arasında ihtiyaç duyulan malzemelerin değişiminin yapıldığını göstermektedir. Mezopotamya'nın doğusunun ve güneyinin çöllerle sınırlı olması Mezopotamya halkını Anadolu'ya yöneltmiştir¹⁵.

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticari ilişkilere gümüşün damgasını vurduğu görülmektedir. Zira maden ticaretine bakıldığında en fazla gümüş maden ticaretine konu olmuştur¹⁶.

¹⁴ Emin Bilgiç, "M.Ö. İki Bin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler", *IX. Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri* (22-29 Aralık 1954, İstanbul), İstanbul, 1955, s. 193-195. ; Önder Bilgi, "Boğumlu Mızrak Uçlarının Dağılımının Işığı Altında Anadolu-Mezopotamya İlişkileri", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 381.

¹⁵ Emin Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları İle Rekonstrüksiyonu", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C. V, Ankara, 1947, s. 489-513. ; Emin Bilgiç, "M.Ö. İkibin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler", s. 193-195.

¹⁶ K.Aslı Yener-H.Özbal-L.Barnes-R.H. Brill-E.C. Joel, "Anatolian metal Trade and Lead Isotope Analysis", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s.550.; K.R. Maxwell-Hyslop, "A Note on The Purpose and Use of Copper Bronze Axeheads", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 33-37.

Doğu Anadolu bölgesinde Altınova, Bingöl Dağlarından elde edilen obsidiyen nedeniyle daha M.Ö. 6000'lerin sonlarından başlayarak Kuzey ve Orta Anadolu'ya, Suriye üzerinden Mezopotamya'ya, Kafkaslara ve İran'a ticaret yolları ile bağlanmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında bu ilişkilerin yoğun biçimde sürmekte olduğunu gösteren kanıtlar bulunmuştur. Ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri Altınova'daki yerleşmelerin birer metal işleme merkezi olmalarıdır¹⁷.

Tunç Çağı yapı katlarının Mezopotamya'nın Uruk dönemi özelliği göstermesi nedeniyle Norşuntepe'nin bir Uruk kolonisi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu döneme ait katlarda bulunan çanak çömlek parçaları, iki büyük grup oluşturmaktadır. Erken Bronz Çağı başlarına tarihlenen buluntularda, bu ayırım net olarak görülmektedir. Birinci grubu, Anadolu'da Erken Bronz Çağı'nın kaba, elle yapılmış çanak çömleği oluşturur. İkinci gruba ise, sık sık "Suriye ithal malı" olarak nitelendirilen, çark yapımı, ince çanak çömlek girmektedir. Bu ikinci grubun varlığı Norşuntepe'nin daha İlk Tunç Çağı başlarında Suriye üzerinden Mezopotamya kentleriyle sürdürdüğü ticaret ilişkilerinin kanıtıdır. İthal malı çanak çömleğin toplam içindeki payı % 60 olarak tesbit edildiğine göre bu ilişkiler oldukça yoğun olmalıdır. Metal alet üretimi ise Mezopotamya etkisi taşımakla birlikte daha bölgesel niteliktedir¹⁸.

Tunç Çağı'nda birlikte Yukarı Fırat bölgesinde Transkafkasya kültür unsurlarının baskın olduğu kuzeyden gelen göçebe toplulukların gerçekleştirdiği bir değişim fark edilmektedir. Bu dönemi temsil eden İlk Tunç Çağı'nın M.Ö. 3100-2900 yılları arasına tarihlenen ilk evresi 1A'yı az sayıda ve herhangi bir tabakaya ait olmayan buluntular ile siyah açkılı el yapımı kaplar karakterize etmektedir. İlk Tunç Çağı'na ait kültür tabakaları toplam 18 m kalınlığındadır. Bu dönemin ilk tabakalarını, İlk Tunç Çağı 1 B'yi, 2900-2700 yıllarına tarihlenen 30-25.tabakalar oluşturur. 1 B evresinin bir önceki evreden farklı olarak daha çok Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek Cemdet Nasır tipi silindir mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık etmektedir.

İlk Tunç Çağı II döneminin ortalarına doğru 24-14.tabakalarda mimaride ve çömlekçilikte yeni bir kültür değişiminin varlığına tanık olmaktayız. Daha önce kaybolan Transkafkasya etkilerin tekrar ortaya çıktığı ve kalıcı olduğu görülür. kerpiç tuğlalardan yapılmış dörtgen evlerin yanı sıra Karaz Kültürü için tipik olan yuvarlak evler ile hafif malzemeden yapılmış ahşap direkli yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bu mekanlarda kilden yapılmış döşek olarak tanımlanabilecek oturma yerleri ve at nalı biçimindeki ocaklar gün ışığına çıkarılmıştır. Kuzeydoğu Anadolu'ya yayılan Karaz Kültürü için karakteristik olan el yapımı, siyah açkılı ve kabartma bezekli kaplar ile kırmızı boya bezekli kaplar çoğalırken buna karşılık ince Suriye tipi kapların sayısında büyük bir azalma görülmektedir. Metal işlemede kullanılan aletler, yeni bir teknolojik gelişimi ifade eden sülfütlü bakır filizlerinin kullanımına işaret etmektedir. Bunların yanı sıra bakırcılığın gerçekleştiği bir atölye bilinmiştir. Evcil hayvan besiciliği ile tarımın artmasına karşılık avcılık büyük bir düşüş göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri Toros Dağlarındaki ormanların geriye çekilmesidir. Evcil hayvanlar arasında sığır, koyun ve keçi ile birlikte az sayıda domuz saptanmıştır.

Norşuntepe'nin yerleşim tarihçesine baktığımızda İlk Tunç Çağı III evresi sonlarının 13-6. tabakalarında Doğu Anadolu-Transkafkasya kültür geleneğinin artık temellerini sağlamlaştırdığı görülmektedir. Bu durum kendini mimaride yan yana sıralanmış mekanlarla belli etmektedir. Geniş bir alana yayılan yapı kompleksleri ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar yan yana sıralanmış olarak 8.tabakadan itibaren Akropol üzerinden geçen bir sokağı takip

¹⁷ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997, s. 102-103.

¹⁸ Herald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşimin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara, 1979, s. 55-63.; Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 103-104.

etmektedir. Merkezde büyük bir boş alan yer almaktadır. Batıda, toplu bir halde düzenlenmiş yerleşim yerleri, doğuda ise resmi yapılar ile erzak depoları ve atölyeler bulunmuştur. En üstteki 6.tabakada tepe düzlüğünde görkemli bir yapıya rastlanmaktadır. Bu anıtsal yapı içerisindeki erzak saklamak için üretilmiş 100 adet kadar büyük küp (Pithos) bulunmuştur. Yine metal örneklerinin taklit edildiği ithal şişe ve bardaklar Yukarı Mezopotamya ile olan ilişkilerin ispatıdır¹⁹. İlk defa görülmeye başlayan kalay karışımı tuncun varlığı 3.bin yılın ortalarından beri kent yaşamı ve devlet ile ilgili merkezi bir organizasyon yapısının zaten var olduğu Yukarı Mezopotamya'nın etkilerinin bir sonucudur²⁰.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Elazığ bölgesi tarihöncesi dönemlerden beri insan toplulukları tarafından yaşam alanı olarak seçilmiştir. Paleolitik Çağ'dan başlayarak tesbit edilen çeşitli dönemlere ait buluntular bunu açıkça göstermektedir. Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı'nda yöresinin önemli maden kaynaklarına sahip olması burayı uluslar arası bir merkez haline getirmiş ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun genelinde görüldüğü gibi Suriye, Mezopotamya ve Transkafkasya ile çok ciddi ve uzun süreli münasebetler kurulmuş, alış verişler yapılmıştır. Bu durum yörenin çevre bölgelerdeki topluluk ve kültürler tarafından iyi tanındığını ve bilindiğini, yöredeki toplulukların da kendi içine kapanmış bölgesel bazı geleneklerle yaşayan topluluklar olmadıklarını, çevreleriyle ekonomik, kültürel ve sosyal diyaloglar kurduklarını göstermektedir.

5.Sonuç

Elazığ bölgesinin en sade hayat tarzının sürdürüldüğü Paleolitik insanın ihtiyaç duyduğu imkanları sunması nedeniyle önemli bir yaşam alanı olmuştur. Neolitik Çağ'da ise bölgede mevcut olan obsidiyen kaynağı yörenin bölgeler arası münasebetler kurma imkanını sunmuştur.

İnsanın madeni yaygın olarak kullandığı Kalkolitik Çağ'dan itibaren bölgeler arası göçler, ticari, kültürel ve sosyal etkileşim alanı haline gelmeye başlamıştır. Elazığ bölgesinde yürütülen kazı ve yüzey araştırmalarında Transkafkasya, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun diğer bölgeleri ile münasebetleri gösteren, mimari kalıntılar, çanak-çömlek eserler, taş, kemik ve maden eserler tesbit edilmiştir.

Tunç döneminde ise bu münasebetler daha gelişerek devam etmiştir. Yine Keban ve Karakaya Baraj Gölü alanlarında gerçekleştirilen kurtarma kazıları ve yine bölgede yürütülen yüzey araştırmalarında tesbit edilmiştir.

Yöredeki topluluklar yukarıda bahsi geçen bölgelerdeki toplulukların kültürlerinden etkilenmişlerdir ve bu etkileşimin izlerini net olarak görebiliyoruz. Ancak bununla birlikte Elazığ bölgesi kültürlerini toplumun her faaliyet alanı ile ilgili geliştirdikleri kendi özel tarzlarını hep korumuşlardır. Yani dünyaya kapanarak izole kültürler olarak yaşamamışlardır ama kendilerine ait değer ve kültürlerini de korumuşlardır.

¹⁹ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

²⁰ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

KAYNAKLAR

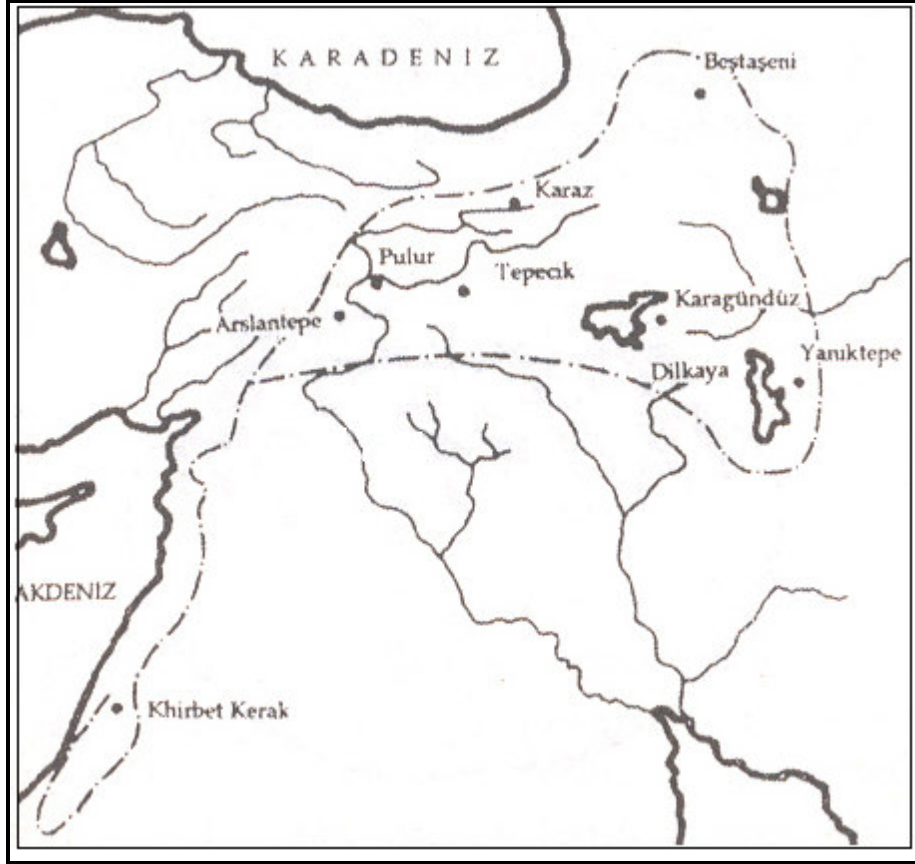
- AKTÜRE, Sevgi; *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997.
- BİLGİ, Önder; “Boğumlu Mızrak Uçlarının Dağılımının Işığı Altında Anadolu-Mezopotamya İlişkileri”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 377-382.
- BİLGİÇ, Emin; “Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları İle Rekonstrüksiyonu”, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C. V, Ankara, 1947, s. 489-513.
- BİLGİÇ, Emin; “M.Ö. İki Bin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler”, *IX. Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri* (22-29 Aralık 1954, İstanbul), İstanbul, 1955, s. 193-205.
- BURNEY, Charles; “Aspects of The Excavations in The Altınova, Elazığ”, *Anatolian Studies*, Vol. XXX, June, Ankara, 1980, s. 163-167.
- ERZEN, Afif; *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1991.
- FRANGİPANE, Marcella; “Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı I Dönemi”, *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 44-51.
- FRANGİPANE, Marcella; “Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi”, *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 58.
- FRANGİPANE, Marcella; “Doğu Anadolu-Son Kalkolitik Çağ”, *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 12-14.
- HAUPTMANN, Harald; “Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara, 1979, s. 55-63.
- HAUPTMANN, Harald; “Norşuntepe”, *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 22.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr; “Pulur (Sakyl) Kazısı, 1970”, *ODTÜ Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara, 1971.
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969”, *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1971, s. 14.;
- KÖKTEN, İ. Kılıç; “Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları”, *Atatürk Konferansları IV*, (1970), Ankara, 1971, s. 125-131.
- MAXWELL, K.R.-Hyslop, “A Note on The Purpose and Use of Copper Bronze Axeheads”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 33-37.
- ÖZDOĞAN, Mehmet; “Köyden Kente-Kalkolitik Çağ”, *Arkeo-Atlas*, S.1, 2002, İstanbul, 2002, s.110-129.
- SEVİN, Veli; *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,1997.
- YAKAR, Jak; *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age, Part I*, Oxford, 1985.
- YALÇINKAYA, Işın; “Araştırmaların Işığında Anadolu Alt Paleolitik'i ve Sorunlarına Genel Bir Bakış”, *Antropoloji Dergisi*, S. 12, (1980-1985), Ankara, 1985,s. 8-22.
- YENER, K.Aslı-H.Özbal-L.Barnes-R.H. Brill-E.C. Joel, “Anatolian Metal Trade and Lead Isotope Analysis”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 547-564.
- YILDIRIM, Recep; *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir, 1997.
- YİĞİT, Turgut; “Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuva Bölgesi”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. XVII, S. 28, Ankara, 1996, s. 233-251.

Harita 1:Halaf Kültürünün Yayılım Alanı (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s.89)

Harita 2:Ubayd Kültürünün Yayılım Alanı (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s.96)

Harita 3:Erken Transkafkasya Kültürü'nün Yayılım alanı(Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s.143)